

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

**II NAUČNI SKUP
STREMLJENJA I NOVINE U
SPECIJALNOJ EDUKACIJI I REHABILITACIJI**

Beograd, 28. decembar 2012.

ZBORNİK RADOVA

Godišnja prezentacija rezultata naučno-istraživačkih projekata
Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
koje finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije
2011–2014

Beograd 2012.

II naučni skup
Stremljenja i novine u
specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji

Beograd, 28. decembar 2012.

ZBORNİK RADOVA

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača:

Prof. dr Jasmina Kovačević

Urednik

Prof. dr Milica Gligorović

ISBN 978-86-6203-036-8

Zbornik radova će biti publikovan
u elektronskom obliku CD

Tiraž:

200

PROJEKAT 179068

EVALUACIJA TRETMANA STEČENIH
POREMEĆAJA GOVORA I JEZIKA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Mile Vuković

PROJEKAT 179025

KREIRANJE PROTOKOLA ZA
PROCENU EDUKATIVNIH POTENCIJALA DECE SA SMETNJAMA
U RAZVOJU KAO KRITERIJUMA ZA IZRADU INDIVIDUALNIH
OBRAZOVNIH PROGRAMA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Jasmina Kovačević

PROJEKAT 179017

SOCIJALNA PARTICIPACIJA
OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU
Rukovodilac projekta: Prof. dr Nenad Glumbić

PROJEKAT 179055

UTICAJ KOHLEARNE IMPLANTACIJE NA EDUKACIJU
GLUVIH I NAGLUVIH OSOBA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Sanja Đoković

PROJEKAT 179017

SOCIJALNA PARTICIPACIJA
OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Rukovodilac projekta: Prof. dr Nenad Glumbić

ZASTUPLJENOST AGRESIVNIH OBLIKA PONAŠANJA U POPULACIJI OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Slobodan Banković¹, Mirjana Đorđević

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Unutar šireg spektra problematičnog ponašanja, proučavanje agresivnog ponašanja osoba sa intelektualnom ometenošću (IO) ima poseban značaj. Osim relativno visoke prevalencije agresivnog ponašanja, saopštene u pojedinim istraživanjima, u literaturi su navedene i brojne moguće negativne posledice takvog ponašanja.

Cilj ovog rada je da se, uvidom u dostupnu literaturu, ukaže na zastupljenost agresivnog ponašanja u populaciji osoba sa IO, kao i na faktore koji dovode do razlika u saopštenoj prevalenciji tog ponašanja. Takođe, prikazane su izvesne individualne i kontekstualne karakteristike koje se mogu povezati sa agresivnošću osoba sa IO.

Prema rezultatima pojedinih istraživanja, prevalencija agresivnog ponašanja u populaciji osoba sa IO kreće se u opsegu od 2% do 51,8%. Ovako širok raspon može se u velikoj meri objasniti metodološkim razlikama u istraživanjima usmerenim na ovaj problem, ali i operacionalizacijom agresivnog ponašanja. Istraživanja ukazuju na to da su izvesne individualne varijable, poput pola, uzrasta, nivoa IO, dijagnoze autizma, nivoa razvijenosti komunikacionih veština i veština samoposluživanja, povezane sa ispoljavanjem agresivnosti.

Iako, sa jedne strane, prevalencija agresivnog ponašanja u populaciji osoba sa IO varira u širokom opsegu, sa druge strane, veliki broj osoba sa IO ne ispoljava agresivno ponašanje. Međutim, kako su istraživanja, u kojima se pronalazi povezanost pojedinih varijabli i agresivnog ponašanja, uglavnom korelacionog tipa, za sada nije moguće izvesti pouzdane zaključke o uticaju tih varijabli na ispoljavanje agresivnosti kod osoba sa IO.

Ključne reči: *agresija, intelektualna ometenost, prevalencija*

---

1 E-mail: slobodan2008@yahoo.com

UVOD

Generalno, problemi u ponašanju, koji obuhvataju i agresivno ponašanje, zastupljeniji su kod osoba sa IO nego u opštoj populaciji (Whitaker, Read, 2006; Žunić-Pavlović et al., 2010). Unutar šireg spektra problematičnog ponašanja, proučavanje agresivnog ponašanja osoba sa IO ima poseban značaj. Osim relativno visoke prevalencije agresivnosti, saopštene u pojedinim istraživanjima (npr. Crocker et al., 2006, Poppes et al., 2010), u literaturi su navedene i brojne, moguće, negativne posledice takvog ponašanja, koje se mogu odraziti, kako na samu osobu sa IO, tako i na njeno okruženje. Mogući rizici za osobu, između ostalog, uključuju primenu neodgovarajućih tretmana i/ili strategija za kontrolu agresivnog ponašanja, povređivanje, socijalno isključivanje, izolaciju, zanemarivanje, zlostavljanje i dr. (Allen, 2000; Cooper et al., 2009; Crocker et al., 2007; Emerson et al., 2000; Williams, 2009).

Problem agresivnog ponašanja nije ograničen samo na jedan tip smeštaja, npr. institucionalni ili rezidencijalni (videti pregled Đorđević, Dučić, 2010), pa se kao takav odražava na članove porodice, plaćeno osoblje i druge. Istraživači navode da agresivno ponašanje osoba sa IO često prate negativne emocionalne reakcije osoba u okruženju (Armstrong, Dagnan, 2011; Turnbull, Ruef, 1996), ali i da takvo ponašanje može dovesti do povređivanja osoblja, povećanja troškova pružanja usluga i iscrpljivanja inače ograničenih resursa (Cooper et al., 2009; Matson et al., 2008).

CILJ

Cilj ovog rada je da se, uvidom u dostupnu literaturu, ukaže na zastupljenost agresivnog ponašanja u populaciji osoba sa IO, kao i na faktore koji dovode do razlika u saopštenoj prevalenciji tog ponašanja. Takođe, s obzirom na brojne negativne ishode agresivnog ponašanja, prikazane su izvesne individualne i kontekstualne karakteristike koje se mogu povezati sa agresivnošću osoba sa IO.

METOD

Podaci u vezi sa agresivnim ponašanjem osoba sa IO prikupljeni su pregledom elektronskih baza podataka dostupnih preko Konzor-

cijuma biblioteke Srbije za objedinjenu nabavku (KoBSON). U daljoj pretrazi i prikupljanju relevantnih podataka korišćena je lista referenci iz radova izdvojenih na osnovu prethodne pretrage, kao i literatura dostupna u papirnoj verziji.

U pregled su uključeni i oni radovi u kojima su se autori bavili problematičnim ponašanjem osoba sa IO, pod uslovom da su pri definisanju takvog ponašanja eksplicitno navodili i različite oblike agresivnog ponašanja.

PROBLEMI U ODREĐIVANJU RASPROSTRANJENOSTI AGRESIVNOG PONAŠANJA

Prema rezultatima pojedinih istraživanja, prevalencija agresivnog ponašanja u populaciji osoba sa IO kreće se u opsegu od 2% do 51,8% (Borthwick-Duffy, 1994, prema Crocker et al., 2006; Cooper et al., 2009; Emerson et al., 2001; Holden, Gitlesen, 2006). Ovako širok raspon može se u velikoj meri objasniti metodološkim razlikama u istraživanjima usmerenim na ovaj problem. Između ostalog, razlike se pojavljuju u načinu prikupljanja podataka o agresivnom ponašanju, vremenskom opsegu u kome se prevalencija sagledava, strukturi uzorka, okruženju u kome je istraživanje sprovedeno i dr. (McClintock et al., 2003). Ipak, možda jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na varijabilnost rezultata, jeste način operacionalizacije agresivnog ponašanja (Crocker et al., 2006).

U literaturi se navode različiti suptipovi agresivnog ponašanja. Generalno, podela obuhvata verbalnu i fizičku agresiju usmerenu prema drugima, agresivno (destruktivno) ponašanja usmereno prema objektima i autoagresivno (samopovređujuće) ponašanje (Amore et al., 2011). Pored navedenih suptipova, pojedini autori, kao posebnu kategoriju, izdvajaju i seksualnu agresiju, s obzirom na njene društvene i pravne posledice (Crocker et al., 2006). Osim navedene tipologije, u literaturi je prisutna podela i na verbalnu i neverbalnu, prikrivenu i otvorenu, reaktivnu i proaktivnu (instrumentalnu) agresiju (Farmer, Aman, 2009).

Međutim, ni ovi širi suptipovi ne mogu se posmatrati kao homogene kategorije prilikom saopštavanja rezultata istraživanja (videti Crocker et al., 2006; Poppes et al., 2010). To otežava međusobno poređenje čak i onih istraživanja u kojima je ispitivan isti suptip agresivnog ponašanja.

POVEZANOST INDIVIDUALNIH I KONTEKSTUALNIH VARIJABLI SA AGRESIVNIM PONAŠANJEM

Bez obzira na postojeće razlike u saopštenoj prevalenciji, rezultati meta-analitičke studije (McClintock et al., 2003) ukazuju na neke opšte tendencije u vezi sa ispoljavanjem agresivnog ponašanja u populaciji osoba sa IO. Agresija je zastupljena u većoj meri kod muškaraca nego kod žena, zatim kod osoba sa dijagnozom autizma, kao i kod osoba sa deficitima u domenu ekspresivne komunikacije. Samopovređujuće ponašanje češće je kod osoba sa teškom ili dubokom IO, nego kod onih sa lakom ili umerenom IO. Takođe, ovaj suptip agresivnog ponašanja učestaliji je kod osoba sa autizmom i osoba sa deficitima receptivne i/ili ekspresivne komunikacije. Kod osoba sa autizmom, zastupljenije je i uništavanje imovine.

U istraživanju Emersona i saradnika (Emerson et al., 2001) ukazano je na to da su deficiti u receptivnoj i ekspresivnoj komunikaciji i veštinama samoposluživanja povezani sa ispoljavanjem težih oblika problematičnog/agresivnog ponašanja. Takođe, osobe koje ispoljavaju problematična ponašanja težeg stepena znatno su mlađe od osoba sa „blažim” problemima u ponašanju.

Osim personalnih karakteristika, rezultati istraživanja ukazuju i na povezanost agresivnog ponašanja i izvesnih kontekstualnih varijabli. U populaciji osoba sa lakom IO i graničnim stanjima inteligencije, kontekstualne varijable, poput negativne interakcije sa osobljem, postavljanja teških ili novih zadataka, promena u dnevnoj rutini i druge, dovode se u vezu sa povećanjem agresivnog ponašanja (Embregts et al., 2009).

ZAKLJUČAK

Ukoliko se uzmu u obzir samo najteži oblici agresije, prevalencija ovog ponašanja u populaciji osoba sa IO uglavnom ne prelazi 10%. Iako, sa jedne strane, prevalencija varira u širokom opsegu, u zavisnosti od brojnih faktora (npr. odabrane metodologije, definicije, suptipa agresivnog ponašanja), sa druge strane, veliki broj osoba sa IO ne ispoljava agresivno ponašanje (Crocker et al., 2006; Crocker et al., 2007).

Istraživanja ukazuju na to da izvesne personalne i kontekstualne karakteristike, kao što su nedovoljna razvijenost određenih veština,

nivo IO, ponašanje osoba i druge, mogu biti povezane sa agresivnošću osoba sa IO. Međutim, kako su istraživanja, u kojima se pronalazi ovakva povezanost, uglavnom korelacionog tipa (npr. Embregts et al., 2009; Emerson et al., 2001), nije moguće izvesti pouzdane zaključke o uticaju ispitivanih varijabli na ispoljavanje agresivnog ponašanja.

LITERATURA

1. Allen, D. (2000). Recent research on physical aggression in persons with intellectual disability: an overview. *Journal of Intellectual & Developmental Disability, 25* (1), 41–57.
2. Amore, M., Bertelli, M., Villani, D., Tamborini, S., & Rossi, M. (2011). Olanzapine vs. risperidone in treating aggressive behaviours in adults with intellectual disability: a single blind study. *Journal of Intellectual Disability Research, 55* (2), 210–218.
3. Armstrong, H., & Dagnan, D. (2011). Mothers of children who have an intellectual disability: their attributions, emotions and behavioural responses to their child's challenging behaviour. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 24* (5), 459–467.
4. Cooper, S.-A., Smiley, E., Jackson, A., Finlayson, J., Allan, L., Mantry, D., et al. (2009). Adults with intellectual disabilities: prevalence, incidence and remission of aggressive behaviour and related factors. *Journal of Intellectual Disability Research, 53* (3), 217–232.
5. Crocker, A. G., Mercier, C., Lachapelle, Y., Brunet, A., Morin, D., & Roy, M.-E. (2006). Prevalence and types of aggressive behaviour among adults with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research, 50* (9), 652–661.
6. Crocker, A. G., Mercier, C., Allaire, J. F., & Roy, M.-E. (2007). Profiles and correlates of aggressive behaviour among adults with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research, 51* (10), 786–801.
7. Đorđević, M., & Dučić, B. (2010). Agresivnost osoba sa težim oblicima intelektualne ometenosti. *Specijalna edukacija i rehabilitacija, 9* (1), 163–184.
8. Embregts, P., Didden, R., Huitink, C., & Schreuder, N. (2009). Contextual variables affecting aggressive behaviour in individuals with mild to borderline intellectual disabilities who live in a residential facility. *Journal of Intellectual Disability Research, 53* (3), 255–264.

9. Emerson, E., Robertson, J., Gregory, N., Hatton, C., Kessissoglou, S., Hallam, A., et al. (2000). Treatment and management of challenging behaviours in residential settings. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 13 (4), 197–215.
10. Emerson, E., Kiernan, C., Alborz, A., Reeves, D., Mason, H., Swarbrick, R., et al. (2001). The prevalence of challenging behaviors: a total population study. *Research in Developmental Disabilities*, 22 (1), 77–93.
11. Farmer C. A., & Aman, M. G. (2009). Development of the children's scale of hostility and aggression: reactive/proactive (C-SHARP). *Research in Developmental Disabilities*, 30 (6), 1155–1167.
12. Holden, B., & Gitlesen, J. P. (2006). A total population study of challenging behaviour in the county of Hedmark, Norway: Prevalence, and risk markers. *Research in Developmental Disabilities*, 27 (4), 456–465.
13. Matson J. L., Cooper, C., Malone, C. J., & Moskow, S. L. (2008). The relationship of self-injurious behavior and other maladaptive behaviors among individuals with severe and profound intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, 29 (2), 141–148.
14. McClintock, K., Hall, S. & Oliver, C. (2003). Risk markers associated with challenging behaviours in people with intellectual disabilities: a meta-analytic study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47 (6), 405–416.
15. Poppes, P., Putten, A. van der, & Vlaskamp, C. (2010). Frequency and severity of challenging behaviour in people with profound intellectual and multiple disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 31 (6), 1269–1275.
16. Turnbull, A. P., & Ruef, M. (1996). Family perspectives on problem behavior. *Mental Retardation*, 34 (5), 280–293.
17. Whitaker, S., & Read, S. (2006). The prevalence of psychiatric disorders among people with intellectual disabilities: an analysis of the literature. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 19 (4), 330–345.
18. Williams, D. E. (2009). Restraint safety: an analysis of injuries related to restraint of people with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22 (2), 135–139.
19. Žunić-Pavlović, V., Glumbić, N. & Pavlović, M. (2010). Komparativna studija poremećaja ponašanja učenika s i bez intelektualnih teškoća. The 8th International Conference „Inclusion and support within the community“, Varaždin, Croatia, 22.-24.april, 2010, 219–229.

AGGRESSIVE FORMS OF BEHAVIOR IN PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Slobodan Banković, Mirjana Đorđević

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Within the wide variety of problematic behavior, the study of aggressive behavior of persons with intellectual disabilities (ID) has a particular importance. Besides the relatively high prevalence of aggressive behavior represented in some researches, the literature also indicates numerous possible negative consequences of such behavior.

The aim of this work is to indicate, by examining the available literature, the presence of aggressive behavior in the population of persons with ID, as well as the factors which lead to differences in the represented prevalence of such behavior. Also, some individual and contextual characteristics which can be associated with the aggressiveness of people with ID are shown.

According to the results of some researches, the range of aggressive behavior prevalence in the population of persons with ID is from 2% to 51.8%. Such a wide range can be explained by methodological differences in researches focusing on this problem, and also by the operational definition of aggressive behavior. Researches indicate that some of the individual variables are associated with the expressions of aggression, such as sex, age, level of ID, diagnosis of autism, level of development of communication skills and self-service skills.

Although, on one hand, the prevalence of aggressive behavior in the population of persons with ID varies widely, on the other hand, a large number of persons with ID do not express aggressive behavior. However, since the researches where the relation between individual variables and aggressive behavior can be found are mostly correlative, for now is not possible to draw reliable conclusions about the influence of this variable on the expressions of aggressiveness in persons with ID.

Key words: aggression, intellectual disabilities, prevalence